

המהפכת . ע' למעלה כ' ב' : הציבור . בלשון שמרני נמצא שרש נק
להוראת הסגירה והעלירה והוא נזר מן שרש נק:
(כח) ארכה היא . הגלות (רש"י ורד"ק) . או הוא כמו קטנה או גדולה
שענינו דבר קטון או דבר גדול . כי אומרים לי נקבה על מה שבלשון
רומי אומרים לי neutrum והלשון נופץ על מלתא שהוא תרגום דבר ; וכן
כאן הכוונה ארוך הוא הענין :
(כז) איש יושב בתוך העם הזה . שישב עם עולי הגולה לשבת בא"י .
ופי"כ לא יראה שמעיה בטוב אשר חני פושע לעמי . וזה לאחר מותו .
כי מחמת ימות בשבעים שנה של גלות . אבל לא יראה בטוב ע"י זרעו .
כי ימחה שמו משראל . וזה היה אללס רעה גדולה :

ד

(ב) את כל הדברים אשר דברתי אליך . הם הכתובים אח"כ ממסוק
ד' וחיך . רד"ק דון יצחק (ורו') . ואמר דברתי כי תחלה הודיעו ה'
את הענין ואח"כ אמר לו כתוב . וטעמו שיכתוב מפני שהענין לעתיד . ולא
לדבר אל העם . וכמו שכתבתי בישיה י"ב . ושורריר רלס להוכיח מזה כי
הנביאים לא היו רבילים לכתוב כל נבואותיהם על ספר . רק היו משמיעים
אותם אל העם . ולא אמר כלום . כי נבואות האמירות לעורך השעה היה
הזוי לך ואמרת . והנביא היה הולך ומדבר אל העם והיה ג"כ כותב בספרו .
אבל הנבואות האמורות לימים רחוקים . לא היה הנביא משמיע אותן בקהל .
ולא היה האל אומר לו לך . ואמרת . אבל היה אומר לו שיכתוב הדברים
על הספר :

(ג) כי הנה ימים באים . לעתיד לבא . נבואה העתידה . כי סימן זה
ושלחמיו ענין חמר הס . וסימן ל"ה מקיים לא ינתש ולא יחרס עוד
לעולם . וכן דעת יונתן רד"ק ודון יצחק - אמנם רש"י ואחריו גרסו פירשו
על גאולת בבל :

(ה) קול חרדה שמענו . הנביא מצייר יוס' ה' צבוא לבוא את ישראל .
ומדבר כאלו רואה ושומע את הגוים מרדים ורונים . ורד"ק אומר שהם
דברי האומות . ושוררער ורו' שהם דברי ישראל בגלות בבל :

(ו) שאדו נא וראו . זוי למי שיהיה - על דרך נחמו נחמו עמי (ישעיה
מ' א') . עיין מה שכתבתי שם : אם יולד זכר : אם רגיל הוא או אם
יכול זכר להיות יולד :

(ז) כאין כבדו . עיין למעלה י' ו' . וברע"ח רמ"ח וברישא מאין : ועת
צדה היא ריעקב . כעסם ויירא יפקב מאד וילך לו . ענין פחד
והאנס : וממנה ישע . שלא תבואו רפה :
(ח) אשבור עורו . של האויב (כמו ופרכת עולו מעל עוהדך) אפי' שלא

זוכר כאן האויב: ולא יעבדו בו. ביעקב. ופתח לנכח וסיים בלשון נסתר. ואח"כ הפסוק שאחר זה לנסתר. והמקרא שלאחריו תחלתו לנכח וסופו לנסתר; ושוררער ורוח' פירשו עלו חוזר ליעקב. וזה רחוק מאד. כי היל"ל עלו מעל לוארו:

(ט) ועבדו. ישראל: דוד מלכם. תלך הנון כמאו. וכן ביחזקאל ל"ד כ"ג ול"ז כ"ד. ובסו"ט נ' ה'. וכמו שאומרים בלשון Mentore לכל מלמד להועיל, Mecenate לכל מיטיב לחמים ולאומנים. Cicerone לכל מלך מופלא; ולדעת גדולים דוד זה נאמר על זרובבל. ורוח' מסכים לפירוש ראשון של רד"ק. שהוא דוד בעצמו שיקום מעפרו. וביחזקאל ל"ד כ"ג הביא שכן היתה חמונת הפרסיים. כי פשוטן שהיה בימי זורואסטרו ושהיה מסייעו בפיוור חמונתו. עתיד לבא באחרית הימים. ולהחזיר מלכות פרס לקדמותה. ולהביא השבע והשלום על פני כל הארץ. חמנס השווי הנמצא לדעת רוח' בין חמונת אחי פרס ודברי נביאנו (אפי' חס נפרס דוד מלכס הוא דוד בעצמו) אינו כלום. כי הוא עצמו מביא דברי החכם Silvestre de Sacy שכח כי אין חמונת הפרסיים שהתלך פשוטן יקום מעפרו. אלא. שהוא חי וקיים. והנה בספרי הקדש כתוב מפורש כי דוד שכב עם אבותיו. א"כ אין להקיש חמונת הנביאים לחמונת הפרסיים חלילה:

(יח) כי אעשה בלה בכלל הגוים וגו'. כמו גם אלה תשכנה ואנכי לא אשכנך. וכן כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסרי מאתך לא ימוס (ישעיה נ"ד י'). שזין הכוונה לומר שיהיו הדברים האלה. אלא שלא יהיה זה כמו שלא יהיה זה. ושיותר אפשר שיהיה זה משיהיה זה. והכוונה לא אעשה אתך כלם בגלות: ונקמה לא אנקך. כמשמעו. וכמו שמפרש והולך (ר' שלום הכהן ורוח'):

(יב) אנש לשברך. מלייר כוזר הגלות. כדי ללייר אח"כ הגאולה. ונקדו שברך ומכתך בכנוי הנקבה. כי למטה מסיים כי מדה קראו לך ציון היא וגו'. וגם רחיה מל' מאהבך שכחך. כי המאהבים הם זכרים. אבל מלד אחר הנה בפסוק ט"ו כתוב מפורש מה תזעק בלשון זכר. ואיננו רחוק שתהיה כל הפרשה לשון זכר על יעקב וישראל. אעפ"י שהסיוס הוא ל' נקבה על ציון. ומלת מאהבך חיינה רחיה גמורה. כי מלאנו בזכרים (י"ג ו') אשר הכיתי בית מאהבי. והמדבר הוא זכר. וגם כל מאהבך שכחך יתכן על אהבת האנשים זה לזה דרך אחוה ורעות. וכפירוש ר' יוסף קמחי. עיין למטה: רשברך. הלמ"ד יתרה. ורוח' פירש דבר חנוש יש בשברך. ואני אומר שאם נקרא הכנוים האלה בלשון זכר על יעקב. הלמ"ד עולה יפה. אחה יעקב חנוש מפני שברך:

(יג) אין דן דינך. אין רב ריבך. וסופט משפטך: למזור. להשתדל לזור ולחבוש. אח שברך: רפואות תעלה. רפואות מועילות:

תעלה. אינו ממע לשון תועלת. אלא משרש עלה. כמעט כי מדוע לא עלתה ארוכת בן עמי (למעלה ח' כ"ב).

(יד) כל מאהבך שבחוך. חוזר על משל החולי. כי המאהבים מבקרים את החולה ר' יוסף קמחי (ורו'): כי מבית אויב הכיתוך. מי שהיה נגוע מכה אלהים היו עוזבים אותו. ע' ישעיה נ"ב:

(טו) ביה תזעק על שברך. הלא לא יועיל לך. כי אמנם חנוש מכאובך. כי אני הוא שעשיתי אלה לך על רוב עונך. וכל זה להכביר ליור הצרות להגדיל חס"כ ליור הגאולה:

(טז) כל אוכליך יאכלו וגו'. אין להביא מזה ראיה שיהיה כי אעשה כלה בכל הגוים כמשמעו. כי כאן אומר כל אוכליך כל צריך כל שאסך וכל בוזיך. ובס' כולל גם אשר לא הרעו לו נאמרו בכל הגוים אשר הפיצוהו שם: שאסך. האל"ף במקום אות הכפל כמו ימאסו כמו מים. במקום יפסי. בזאו נהרים במקום בזו. והיה משפטו שאסך. אבל בעלי הנקוד הניחו האל"ף נחה ועשו החכה מנחי ל"ה:

(יז) כי אעלה ארוכה לך. ע' למעלה ח' כ"ב: נדחה. אובדת. כמו את שני נדחים. שהוא כמו שם אובד: ציון וגו'. רוו' פירש לשון ציה. והם דברי החו"בים. ונכון לפי הנגזרות. ולדעתי הם דברי הנביא. שזעק. ציון העיר המהוללה הזאת היא בעצמה דורש אין לה. וראוי להטעים ציון היא דורש אין לה (והוא על דרך כי יראה כי אולת יד ואפס עלור ועוזב וגו' וגו' ראו עתה כי אני אני הוא); וגל' כי דורש אין לה לשון חבה כאשר המצר ברעת חברו. ואינם לשון לעג. ויורק צפי הנביא ולא צפי החו"בים; ונראה כי בעלי הטעמים ברחו מלהטעים כך כדי שלא להשמיע לאזני ההמון שיהיה הנביא אומר ציון דורש אין לה: ובחרו שיהיה נראה שהם דברי החו"ב:

(יח) על תלה. על תל חרבותיה:

(יט) ויצא בהם. מיראל: תודה. קול תודה לה' מרוב כל. ע"ד בקול תודה אובדה לך: משחקים. תנגנים. ע"ד תודה וקול זמרה: והכבדתים ורא יצערו. וכן באיוב יכבדו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו (י"ד כ"ה). רש"י ורד"ק פירשו ל' רבוי ומעוט במספר. ולירוביקום די דיו ורוו' פירשו ל' כבוד ובזיון, ויונתן תרגם ל' חוקף וחולשה. והנה אין ספק כי הכבד ענינו עשה שיהיה כבד (כי אמנם עשיית כבוד יאמר בפעל כבד. לא הכבד). ולער ענינו היה צעיר. ולעיר ענינו קטון. ואח"כ

הושאל על כל פחות ונבזה. וכבד כשהוא נאמר על עס (עס כבד) יורה רבוי. אבל על היחיד לא יורה. אלא כובד הנשר (כי זקן האיש וכבד. ש"א ד' י"ח). או כובד הנכסים (ואזכיר כבד מאד). וכאן נראה לי שאינו אומר על הכלל. אלא על הפרטי. שיהיה כל אחד ואחד כבד. ואין זה אלא בנכסים. וכן זאת הכבודה לפניהם (שופטים י"ח). ופי' שכל אחד מהם הוא צעיר ונבזה:

(כ) לפני תבון. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך :
 (כח) אדיריו. הגדול אללו. כלו' מושלו. יהיה ממנו. ולא ימשלו בו זרים :
 והקרבתי. את ישראל. יונתן רד"ק בפירוש שני. (ושנוררער ורו') :
 ערב את לבו. לשון ערבון. הבטיח את לבו שיגש אלי ולא יפחד : לגשות
 אלי. דרך נחות כפל המליצה בשני הוראה. תחלה אמר ונגש אלי דרך חבה
 ועכשו' אומר לגשת אלי למלחמה ולמחות בידי כפירוש רש"י :
 (כג) הנה סערת ה'. ע' למעלה כ"ג י"ט. ואעפ"י ששם נאמרו שני
 המקראות האלה בענין הגלות שהיה קרוב לבא. נשתמש בהם כאן
 לפני הגולה העתידה. והם מסכימים עם תחלת הכוונה קול חרדה שמענו :
 מתגורר. פירש גי' משרש גר ובהוראת בנין הקל. שהוא גורר את הכל.
 ורש"י רד"ק ורו' פירשו חונה ודר. וקוליות מתגלגל. והנכון כתרנוס יונתן
 מתכנס. והטעם (כדברי תלמידי שלום מודינה) הסער הולך וחזק והעבים
 מתקבצים זה אל זה. ועוד תעס יחול הסער על ראש הרשעים :
 (כד) דא ישוב. ע' למעלה כ"ג כ' : באחרית הימים. המליצה הזאת
 נאמרה גם על עתיד קרוב (כמו למעלה כ"ג ב') וגם על עתיד רחוק
 כמו כאן :

דא

(א) מצא חן במדבר. הנכון כדעת שנוירר ורו' שאינו מדבר כאן על
 יציאת מצרים ועל דור המדבר. אלא המשיל הגלות להליכה במקום
 מדבר : הלך. מקור. ראוי ללכת. ראוי לי שאלך : להרגיעו. להוציאו מן
 המדבר ולהביאו אל המנוחה : ישראל : פירש מ' הוא העם הזה שהזכיר :
 (ב) מרחוק ה' נראה לי. יונתן ורד"ק ורון אחק' (ושנוירר ורו') אומרים
 שהם דברי ירושלם או כנסת ישראל. ול"ל כדברי רש"י שהם דברי הנביא.
 והטעם. אני רואה את ה' בא ממקום רחוק. כי הנביא היה בא"י. והיה
 רואה את ה' בא מארצות הגלות להשיב ישראל לארצם. והנביא מלייר את ה'
 מדבר עם האומה אשר אהב דברי אהבה ובכלל דבריו אומר לה ואהבת עולם
 אהבתיך וגו'. והסתכל בוי"ו שבתחלת הדבור. כי נרמז בה כי כמה מאמרים
 אחרים של אהבה וחסד דבר ה' לאומתו מלבד הכתובים כאן. אלא שהנביא
 לא שמע רק סוף הדברים. אחר שנתקרבו אליו ה' וישראל הצאים לארצם
 מארץ רחוקה : משכתיך חסד. משכתי לך חסד. כמו משוך חסדך ליודעיך
 (תהלים ל"ו י"א). ותחלה הייתי מפרש כתרנומו משכתי אותך. כלו' הנני
 מושך אותך אלי בחסד. רונתם (הושע י"א ד') בחבלי אדם אמשכם
 בעבותות אהבה :
 (ב) עוד יבא זמן : אבנך ונבנית. אתן לך הללחה קיימת. כמו גם
 בנו עושי רשעה (מלאכי ג' ע"ו) :

(ד) נטעו נטעים וחללו. לא יעשו ואחר יאכל. אלא הם עצמם יחללו נטיעתם. כלשון אשר נטע כרם ולא חללו (דברים כ' ו'). וענין החילול הוא אכילת פירות השדה הרביעית בירושלם. ע' פירושי בדברים כ' ו' :
 (ה) כי יש יום. כך נגזר שיבא יום. וכאלו היום ההוא הוא זמניחות ושומר באולרות ההשגחה : נוצרים. שומרי השדות. ואחרי חסיפת התבואה ואין לורך עוד לשומר השדות יאמרו קומו ונעלה ליון להודות לה' על האסיף : נוצרים. כמו ממגדל מורים עד עיר מבצר (מ"ב י"ז ט' ו"ח ח'). ורוח' פירש לופים העולים על המגדלים ומכריזים מתי ימי החג. כמו שהוא מנהג הישמעאלים :

(ו) רנו ליעקב שמחה. אומר כלפי העולם כלו. שמחו בטובת יעקב. כטעם ירנו וישמחו חפצי נדקי. ובהפך ורננו על בבל שמים וארץ (למטה ל"א מ"ח) : בראש גוים. במקומות היותר נבזיים וגלויים שבגוים. כמו בראש כל חולות. ועיין למטה פסוק י"ב ; ולא כפירוש שגורריר ורוח' זהלו אחס הגוים במקומות הנבזיים : השמיעו הדרו. הללו בקול נשמע. בקול רם. והללו זה אין ענינו תהלה. לא לאל ולא ליעקב. אלא השמעת קול שמחה : הושע ה' וגו'. בראותכם את ישראל חוזרים מן הגלות התפללו שילס מכל רם בדרך. ורוח' נדחק לפרש הושע מקור. והכוונה הושעת :

(ז) בם עוד ופסח וגו'. ה' ינהלם בדרך ישר ויילס מכל פגע רע בדרך. שאפילו אלו יגיעו למחוז חפסם בשלומם (ר' יוסף קמחי) . והמחרגם האלכסדרי חרגם במקום בם עוד ופסח במועד פסח !!!

(ח) בבבי יבאו. בני של שמחה. רד"ק (י ירונימוס ורוח') : ובתחנונים אובילים. רד"ק (ורוח') פירשו ל' חסד. וזה רחוק שיהיה הכבי לישראל. והתחנונים לא להם. אלא לאל. וכל גם התחנונים לישראל. כטעם כי רע עבדיך את חבביה ואת עפרה יחוננו : כי דהיינו לישראל לאב. אז אהיה להם לאב. על דרך ויהי למטה בכפו :

(ט) מורה ישראל. הוא ה' :

(י) במרום ציון. במקומות הגלויים יותר. מקומות קבוץ העם. כמו שפירשתי בראש הגוים. וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט' ג'). בראש מרומים עלי דרך (שם ח' ב'), וכן על מרומי שדה (שופטים ה' י"ח) ענינו in Campagna aperta : ונהרו. ל' אורה ושמחה בלשון ארמית. וכן הבינו אליו ונהרו. אז תראי ונהרת :

(יג) ונחמתים ושמחתים מיגונם. כל כ' כן ראוי לחבר המלות. ומיגונם ענינו 'אחרי יגונם' :

(יד) ורויתי נפש הבהנים דשן. אחר ש הזכיר רבוי הדגן והתירוש והטירח וכו' אמר כי גם הבהנים יהיו דשנים בצרובי המתנות שיתנו להם. וסיים ואמר ועמי את טובי ישבעו כלי' גם העם לא יטערו על מה שיתנו לבהנים. כי ישאר להם אכול וסאמר (שלמה חפץ) :

רמה . בחלק בנימין, וקרוב לקבורת רחל . כי שמואל היה יושב ברמה. ואמר לשאול (ס"א י"ב) בלכתך היום מעמדי ומלאת שני חששים עם קבורת רחל : כי איננו . ואין אחד מהם . ואולי נ"כ חוזר על בנימין שנקברה בהלקו . וכאלו אחרי מותה היתה רואה את בנימין בנה . ועתה אינה מוצאה אותו :

(טז) פעודתך . הפעולה היא הבני והנהי שעשתה על בניה . דן יצחק (ורח') והנה גם המקראות האלה ראים על היות אמונת השארות הנפש מקובלת בימי קדם אצל האומה .

(יז) ויש תקוה לאחריתך . יש לך לקוות טובה בזמן העתיד . והטובה היא שתשובי להשתטע עם בניך שישכנו אצלך . וכמו שמפרש ושבו בניס לנבולס : (יח) שמוע שמעתי אפרים . אחר שהזכיר ושבו בניס . מצייר הבנים עצמם : מתנודד . נד על עצמו . מלשון לנוד לו : ואוסר . קבלתי מוסר . בעגל לא למד . "שע"י מכות מחלמד : השיבני ואשובה . קרנני אליך . קרא לי וקבלני . ואני אשוב אליך :

(יט) ואחרי הודעי . רד"ק (ורח') פירשו מודעתי בעצמי . ידעתי את עצמי . והכרתי רוב מעשי . ולא מלאנו מודע להוראה זאת . וג'ל כתרנוס יונתן הודעי . כמו הודע לי :

(כ) הבן יקיר וגו' . חשובה האל . והטעם הלא לא היה ראוי לי לחבב את אפרים כי הרבה חטא לי . אמנם אעפ"י כן המו מעי . וכל זמן שאני מדבר בו אני מוסיף להזכיר אותו כי אהבתיו כבן יקיר . ע"כ רחם ארחמנו : זכור אזכרנו עוד . אחר שאני דברתי בו מעט אני מוסיף לדבר בו ולהזכירו . עיין למעלה כ"ט :

(כא) הציבי לך ציונים וגו' . אחר שאמר על כן המו מעי לו רחם ארחמנו . החמיל לדבר עם האומה בלשון חבה . כבעל הקורא לאשתו אשר אהב שחשוב אליו אחר שהלכה מאתו : הציבי לך ציונים . אבנים שהערביים מקימים במדברות לידע הדרכים . וקוראים לאותן אבנים ציונים (Pocokius) : תמרורים . משרש תמר (ואותו של מעלה פסוק ט"ו הוא משרש תמר) . והם מין עמודים . ונקראים כן ע"ש היותם זקופים . כמו שאומרים תמרות עשן (יואל ג' ג') . וכן בל"ח מתמר ועולה (י' ד' מיכאלים ורח') . ופירש המשל ואמר שיתי לבך למסלה דרך הלכת . ופירש עוד ואומר שובי וגו' . והנה הציבי לך ציונים אין לו ענין במשל . כי אמנם אם בהליכתה מא"י לארצות הגלות לא הציבה לה ציונים . לא תמצא בחזרתה ציונים שיורוהו הדרך ; ואין לומר שהכוונה הציבי לך ציונים עתה בלכתך כדי שמדעי הדרכים בשוכך . כי הנה עתה מדבר כאלו עומד בשעת הגאולה . לא בשעת הגלות . מלבד כי בימי ירמיה עשרת השבטים כבר גלו . והנה שתי המליצות האלה הציבי לך ציונים שיתי לך תמרורים אין אלא דרך מליצת השיר . ועינין שיתי לבך על הדרכים אשר הלכת . כדי לחזור . ושיתי לבך כמו

עוברי מדברות שותנים לבם לליונים שלא יתנו מני דרך : למסלה דרך
הדבת . למסלה אשר בדרכה הלכת . כלומר אשר זה הלכת :

(כג) תתחמקין . תסובני הנה והנה . מן ודודי חמק עבר (רד"ק) . והאל
מדבר עם ישראל כפעל המוכיח את אשתו בנחת . ואומר לה עד מתי
חספי רחוק ממני : כי ברא וגו' . באבת חסובי אלי . ואז לא אדאג עוד
שתסובני להתרחק ממני . כי ה' יעשה דבר חדש וזר . והוא שלא יהיה האיש
מסובב את אשתו ומחזר אחריה . אלא הנקבה תחזר אחר הזכר . כלומר
חדבקי בי . ולא חסורי עוד מאחרי (רש"י ורד"ק) . ודון יחמק פי' שהנקבה
תשתנה להיות זכר . כלו' המלש ישוב גביר . ושורריר ורו' פירשו הנקבה
תשמור את הזכר (מלשון) יסובבנהו יבוננהו ילנהו . חונה מלאך ה' סביב
ליראיו ויחלסם . והכוונה שלא יערכו לאבשי חיל לשמור העיר והבתים מפחד
החיות והאויבים . כי תספיק להם שמירה שתשמורנה הנשים . וזה אות לרוב
השלום בארץ :

(כד) בה אביר וגו' . עד כאן דבר כנגד ישראל : ומעתה מדבר כנגד יהודה .
כי הגאולה תהיה לשניהם . וכאן אומר כי עוד תהיה ארץ יהודה מאושרת
ומוללחת . שיאמרו כנגדה כל הבאים אליה יברכך ה' וגו' : ובעריו . של יהודה .
והוא זכר כשהכוונה על העם . ונקבה כשהכוונה על הארמה :

(כה) וישבו בה יהודה וכל עריו . אבשי יהודה ואבשי כל עריו : אבירים .
האבירים ישבו בה . והרועים יסעו בעדר לבקש מרעה . כי לרוב ישוב
הארץ לא ירבו בה מקומות המרעה :

(כו) כי הרויתי נפש עיפה . העיפות מביאה צמא . והרויה היא שביעת
משקה . וכאן הוא משל . ופירושו וכל כפס דאבה מלאחי :

(כז) על זאת הקיצותי וגו' . הם דברי ישראל . אחרי הקיצט משנת
הגלות . כן דעת מוהר"ר אברהם חי ריגיו . ומוהר"ר ישראל גדליה
קזיס ז"ל תקן ואמר כי ירמיה מצייר כאלו הגאולה באה בעת השנה . כאשר
חולה הישן . ולפעמים יקרה שבזמן שנתו ירפא . ובהקינו " מולא עצמו
בריאה חדשה . ואומר הנה שנת ערבה לי . " וכן יאמרו ישראל בהקיצט משנת
הגלות . וימצאו עצמם בהלחה גדולה . ואין הכוונה שהיה הגלות נמשך
לשנה . ש"כ לא יתכן שיאמרו שהיתה שנתם ערבה . כי הגלות לא היתה
" עכבה להם . אך הכביא מצייר כאלו ישראל בסוף הגלות בזמן שיגאלם ה'
יהיו ישיש . ובחור שנתם יהיו גאולים ; וזה אמנם להודיע שלא תהיה הגאולה
לא בחיל ולא בכח אנושי . כי אם ברצון ה' דרך נס . וכמעט בשובי את
שבותיכם לעיניכם (נפיה ג' כ') שפירושו בלא שום פעולה שתפעלו אתם .
אלא ה' ילחם לכם ואתם תראו מה שאעשה בלי שתהיו מסייעים שום " סיוע
בדבר . והמפרשים פירשו שהם דברי הנביא . והקיצותי ענינו . לדעת רד"ק
ודון יחמק ור' מאיר אבנריק אחר החלוש והנבואה שראם . רד"ק פי' הקיצותי

אחר מה שראיתי . וכשישנתי אחר כך שנתי ערבה לי . ודון יצחק פירש הקילותי מן הנבואה שהזכרתי ועוד ראיתי מראה אחרת . ושנתי ערבה לי על הנבואה שהוא אומר אח"כ . ור' מאיר אבעריק פירש כמשמעו וכאשר הקילותי אז ערבה לי שנתי ושמחתי . ורש"י פירש הקילותי ממנה שהייתי נרדס בנבואת הפורענות . ומיכאילים אב ובנו ורוח' פירשו שהם דברי האל . כטעם ויקץ כישן ה' . וטעם ושנתי ערבה לי . כי מלאתי בני שמזרו מדרכס הרעה . ואיכהארן ואחריו דלהליר פירשו שהם דברי הנביא ופירשו הקילותי מי יתן ואקץ . והטעם מי יתן ואקוס מעפרי בזמן הגאולה . ואף אם אח"כ אשוב לישון שנת עולם תהיה שנתי ערבה לי אחר שראיתי את הגאולה . ויפה השיב רוח' כי לא מלאנו בשום מקום שיהיה לשון עבר מורה על התאווה :

(כ) וזרעתי וגו' . המשיל העם לשדה שזורעים בו מיני זרעים שונים . וגרעין של זרע מתרבה לכמה גרעינין . והכוונה ארבה בהם האדם והבהמה : (כט) אבות אכלו בוסר . משל הדיוט שהיה צימים ההם (וזכר גם ביחזקאל י"ח ב'). ואולי נולד המשל הזה מפני שהיו הנביאים אומרים כי תבא עליהם רעה בעבור חטאת מנשה :

(ל) ימות . ילקה :

(לא) ברית חדשה . כמו שמפרש והולך . ועיין רד"ק ודון יצחק . ועיין למטה ל"ב ל"ז — מ"א :

(לב) בערתי במ . ע' למעלה ב' י"ד :

(לג) כי זאת הברית . זאת תהיה הברית . כלו' לא יקרה שיפרו אותה . כמו שעשו . כי אתן תורת בקרבם וגו' . כטעם ומל' ה' "אלהיך את לבבך ; והנה אמר תורת . לא תורה חדשה . והנה זה לא נתקיים פדיון . כי לא נתקנו בני אדם . ואין התורה כתובה על לבם . עד שלא יהיו ביניהם רעים וחטאים :

(לד) דעו את ה' . היא דעת דרכיו ללכת בהם . וכטעם השכלוידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ וגו' : כי אסלח וגו' . כל זה יהיה אחר שאסלח לעונם ואשיבם לארצם :

(לה) רוגע . לי בקיעה . והוא נאמר על קריעת ים סוף (רד"ק) . והמליצה לקומה מישעיה ל"א ט"ו . ושם הזכיר קודם לכן [פסוק י'] קריעת ים סוף לעבור גאולים . וגם זו ראיה כי נכתבו נבואות חלק שני של ישעיה קודם דור הגלות ואין צריך לומר קודם דור גאולת בבל . הן אחת כי היה אפשר לומר כי בעל החלק השני מישעיה העתיק תירמיה . אבל הנה ידוע כי ירמיה מלאוהו חמיד משחמש במלכות זולתו . לא כן ישעיה . לא בחלק הראשון ולא בחלק השני איננו לוקח מאשר לפניו רק מעט מזער :

(לו) מרפני . מהיות לפני . שאני הוא המקיים אותם : מהיות גוי לפני . חביב לי . ואני מקיימו . כמו לו ישמעאל יהיה לפניך . והתבונן כי אחר שהזכיר הברית החדשה סמך מיד ההבטחה שלא יחליף אותנו באומה אחרת :

(ל) ויחקרו. שרש חקר נאמר על הדרישה. והושאל על הדיעה בלמנוס. כמו כי לא יחקר כי רבו מארבה (למטה מ"ו כ"ג). ומה מליצת חין חקר. ודון יחקק פירש מוסרי על המרכו. וא"ל לבי ארס לרפת מה במרכו הארץ. ולדעתי גם ירמיה וגם כל אכשי דורו היו יודעים שאין לארץ יסודות. ושהיא תלויה על בלימה (איוצ כ"ו ז') ודרך מליצת השיר אמר ויחקרו מוסרי ארץ שאין להם מליחות וע' מה שכתבתי בשיעור מ' כ"א. ויתכן ב"כ שהיה מוסרי כמשמעו. ולומר כי הנביא דבר לפי מחשבת הדורות ההם :

(לח) ובגנתה. חסוב וחכמה בעת הבחולה : העיר לה'. תבנה ותהיה קדושה לה'. כלו' (כאמור בסוף הענין) קדש לה' לא יתש ולא יהרס עוד לעולם : ממגדר חננאל וגו'. נראה שהכוונה שתתרחב. וכיוצא בזה בזכריה י"ד : וסע חכר ג"כ מגדל חננאל ושער הפנינים. ומגדל חננאל מזכר גם בנחמיה ג' א' וי"ב ל"ט. ויותר מזה לא ידענו על אודות המקומות האלה. ויונתן תרגם מגדל חננאל מגדל פקוס. וכאמר ק' ב' מיכאילים כי אולי היא מלה רומית pecus כי מנחמיה נראה שהיה קרוב לשער האלון :

(לט) ויצא עוד וגו'. קו מרת העיר ימשך עוד משם והלאה. עזו בקו ישר : גרב וגעתה. לא ידענו מהם דבר. ודעת סימניס כי גרב נקרא כן ע"ש שהיו המורעים משולחים שם. מלשון בגרב ובחרם. וכלי מורי נרצח לרעת. ויונתן תרגם געתה ברכת עגלל. נראה שכן היה נקרא בזמנו. ושהיה מקום בריכת מים ללשקות הבהמות. ונקרא גועה ע"ש געיית הבהמות :

(מ) העמק הפגרים והרשן. העמק שהיה נקרא עמק הפגרים. ויונתן תרגם שגל שם מחנה אשור. וכך העמק שהיה נקרא עמק הרשן ע"ש שהיה שם שפך הדשן. וכל אלה והמכרים אח"כ היו מקומות חוז לעיר. ויהיו לעמיד מן העיר. וקדושים כקדושת העיר : השורמות. השרמות כתיב ברי"ש. וכן בחרנוס אלכסנדרי Aseremoth. ותרגם יונתן אריתא שפירשו אמת המים. וי' ד' מיכאילים אמר כי אולי הוא מקדש שורמא שעינו בסורי חלחלה. ושאווי היה מוצא הזבל מן העיר אל כהל קדרון. זה קרוב :

לב

(ג) המשרה. משרש נטר. והוא כזרנוס של משמר. והאמר היה בבית המלך. נראה שהיה משמר של כבוד. והיו יושבים שם בריוח ולא בלעז. גם היו קרוביהם יכולים לבוא שם ולדבר עמם. כמו שהיה במעשה המסופר כאן. ולפיכך כשביקש ירמיה (ל"ו כ') מאת המלך שלא ייחסו בבית יונתן הסופר. פן ימות שם. אז לזה המלך והפקידוהו בחצר המערה :

(ד) עזר פקדי אורו. פקודת כל האדם. היא המיתה (רש"י ורד"ק) וכן מפורש למטה (כ"ב י"א) עד יום מותו :

(ו) ויאמר ירמיהו. אל סיהודים אשר היו בחצר המערה. המכרים בפסוק י"ב :

(ז) כי דך משפט הגאולה לקנות. אם מכרתיו היה לך משפט הגאולה

לקחתו מיד הקונה אותו שנאמר וזא נואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו (ויקרא כ"ה כ"ה). ועשו קודם שאמכרו לאחרים. קנסו. כי לך יאחזה (רד"ק):

(ט) ואקנה את השרה. Grotius הביא כאן מה שספר Florus Lib. 2 Cap. 6 שאירע כשהיה האניבאל צר על רומי. שהיה מי שקנה השרה שהיה בו האויב. וזה אמנם היה להראות שאינם יראים ממנו. וכאן היה להבטיח את העם על גאולת בבל: שבעה שקלים וגו'. רח' ואחרים פירשו י"ז שקל כסף. אך לא מלאנו שבעה ועשרה במקום שבעה עשר. ויונתן פי' ז' מים וי' סלעים. וזה רחוק שיהיה המנה נקרא שקל. ול"ז ז' שקלים כמשמעו. וי' כסף הם חלקים מן השקל. נרה וכיוצא. והיל"ל ועשרה כסף ובאמרו ועשרה הכסף נראה שהכוונה (נגד "הטעמים) הכסף שנתי לו היה שבעה שקלים ועשרה. וכך היו מהגים וכך מהגים עד היום בקצת ארצות להזכיר לפעמים מספר הפרוטות בלי להזכיר שמן. כגון שבעה לטרין ועשרה. ר"ל עשרה סולדי:

(י) ואשקור' הבסקף. למעלה אמר דרך כלל. וכאן פירש דרך פרט: (יא) ואקח את ספר המקנה. נראה כדברי החכם Gatacker שלא היו אלא שני ספרים (ספרות) אחד חתום. ואחד גלוי ופתוח. ובחמס היו כתובים תנאי המכירה. והם הנקראים המלוא והחקים. ולודוויקוס די דיו פי' המלוא הכתובה בתורה בדיני הגאולה (ויקרא כ"ה). ורח' פי' כתובים יונתן כמלוא והחקים. כל' שהיה חתום כמשפט התורה. ואיני רואה מקום למלוא בענין חתימת הספר:

(יב) חנמאל דודי. נראה שחמרה מלת בן. והיא נמלאת בקצת נסחאות. ונסחת יונתן כנסחת ספריו. כי תרגם אחזי (כמו אח — אחזי). אלא שאין זו ראייה. כי אפשר שהיה כתוב בתרגום בר אחזי והסופרים השמיטו מלת בר מפני שלא מלאה בעברי. ויש מפרשים דודי ידידי: ודע כי בשני תרגומים כ"י מלאתי בר דודי. אעפ"י שלמעלה כתוב בהם אז אחזי ואחזבון: הבותבים. שכתבו שם. והבינוני מורה כאן על מה שגבר. כמו המוליד אתכם. ובתרגום ספרים. ובדפוס רמ"ח וברישא כתוב הבותבים. וכן תרגם יונתן. ונסח שלנו י"ל עיקר:

(יד) ואת החתום. לא היו אלא שנים. והיו לפירוש. ולרד"ק ודון יצחק היו שלשה ספרים:

(יז) לא יפלא. לא יקשה. אין דבר למעלה מכך (רח'). כל' ידעתי כי הכל בידך. ואעפ"י שהעיר קרובה לנפול ביד הספרים. אם אהה רואה שלא תפול לא תפול. וזה דרך התללות קודם שיתרעם על ה'. וכמו שפשה למעלה (י"ב ח') לדיק אחת ה' כי אריב אליך. ובתחלה הייתי דומה הפירוש הזה והייתי צומח בפירוש יונתן רש"י ורד"ק ודון יצחק. שפירשו לא יתבסס ויעלם: כי היה ל"ל שאינו מענין המאורע לומר כי הכל ביכלת האל. אלא

לומר כי הכל גלוי לפניו. ולמה ח"כ צוהו להשליך כספו אחר שהעיר עתידה
לנפול ביד האויב. ותלמידיו דח"א דחה טעמתי ואמר כי ירמיה חיננו נכנס מיד
לדבר מענינו של יום. אבל האריך בספור גדולת האל בפסוק זה ובפסוקים
שאחריו. וח"כ נכון הוא שיהיה לא יפלא נאמר על עולם יכולת האל :
(יח) אל ח"ק. מליצה לקוחה מן הכסף שהיו נושאים אותו בחיקם : כטעם
ושחר בחיק חמה עזה (משלי כ"א י"ד) :

(כ) אשר שמת. ל' שמה מצוי בלשונות דת ובמפתח. וכן למען שיתי אותותי
אלה בקרבנו : ובישראל ובאדם - גם בישראל גם באומות. והבי"ת חוזרת
לפעל שמת. כמו ואת אותותי אשר שכיני בם :

(כג) ותקרא אותם. לשון מקרה ופגע. כמו וקראת אתכם הרעה.
את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ואם היה ל' קריאה היל"ל
ותקרא אליהם או עליהם. ותלמידיו יחזקו קליעוצערגער אומר כי הרעה הזאת
לא באה על הראשונים. שעדיין היתה בלתי נגמרת. והוא מפרש ותקרא אותם
עשית שהם יהיו גרמא וסבה לרעה הזאת ול"ע :

(כד) הסולדות. כפירוש רד"ק. וע' בישעיה ל"ז כ"ג :
(כו) הממני יפלא כל דבר. לא יקשה לי לקיים כל דבר אשר ילא מפני.
וזה דבק עם סוף הנבואה הנכ"י מקצתם מכל הארצות. ונקמה השדה
בארץ הזאת. שדות נכסף יקנו :

(לז) מנעורותיהם. מהתחלת היות האומה : במעשה ידיהם. בעבודת
האלילים שהם מעשה ידיהם :

(לח) למן היום אשר בנו אותה. כי שלמה החל לבנות מזבחות לאלהים
אחרים :

(לה) אשר לא צויתים. לעשות כדבר הזה חפ"י לכבודי : למען החשיא
את יהודה. כתרומתו לחייבא. כ"כ גדלה התועבה הזאת : שכל יהודה
חייבים עונש עליה. ואעפ"י שלא כלם עשו כן. אלא מפני שלא מיחו.
כמו שכתוב ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם וגו'. וכל זה בעבור
הדם הנקי. ככתוב כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכופר וגו'. ולשון
החט"א את הארץ הוא אחד בענין עם לשון החניף את הארץ. כי מצאנו ולא
חט"א את הארץ (דברים כ"ד ד') במחזור גרושמו אחרי אשר הטמאה.
ובירמיה נאמר על זה הלא חטף חטף הארץ ההיא :

(לו) אשר אתם אומרים. אע"פ שהמלך והשרים היו מקווים להנצל מיד
הכשדים. הנה רוב העם היו מבינים כי כלתה אליהם הרעה :

(לז) הנני מקבצם. את אנשי העיר הזאת. ולא אמר מקבצכם. כי הנולים
עלמם ימותו רובם במשך ע' שני הגלות. ורק צניהם ישובו :

(לט) לב אחד ודרך אחד. שיהיה כלם. על דרך שפה אחת ודברים אחדים :

- (ב) עושה . סכנו חוזר לענין הנבואה : אע"פ שערין לא חזר . והטעם
 ה' שהוא עתיד לעשות הדבר הזה . הוא אומר אליך קרא אלי ואעק
 ואנידע לך גדולות : ויצר אותה . נזר . כמו הנני יוצר עליכם רעה (למעלה
 י"ח י"ח) : להבינה . ומכילה . ה' יוצר אותה להכילה ה' שמו הוא כעין
 מאמר מוסגר :
- (ג) ובצורות . מרגש יונתן ונערין . נראה (כדברי רד"ק) שהיה קורא
 נזרות . כמו ב'שפיע מ"ח ו' ונזרות ולא ידעתם . וכן נראה שהיתה
 ג"כ נמחת רש"י . ע' מ"ש . וכן מלא קעניקוט בשני ספרים כ"י . אמנם
 המתרגם האלכסנדר והשורי ויירוימוס היו קוראים בנזרות בבי"ת :
- (ד) הנחוצים . הקרובים להיות נחוצים . ובספר אחד כתוב הנחוצים : אל
 הסוללות . על הסוללות . ע"י הסוללות .
- (ה) באים להלחם את הכשדים . באים פעל סתמי . כלומר
 הנה אנשי ירושלם באים להלחם נגד הכשדים . והם ירמנו
 למלא בתיכם פגרי האדם (וקרובים לזה דברי רד"ק) . והפסוק הזה
 הוא מאמר מוסגר והוא נבואה לרעה . ועיקר הנבואה אמנם הוא לטובה .
 כה אמר ה' על בתי העיר הזאת וגו' הנני מעלה לה ארובה וגו' :
- (ו) מעלה לה . לירושלם : ודפאתים . אנשי ירושלם ויהודה . ורו' פירש
 חוזר לבתים : עתרת . יש מפרשים רבוי . ורו' פי' לי עושר ולא מלאו
 לי עושר להוראה מושאלת . ול"ל כל לשון עתה נזר . מלשון עטר בל' סורי
 שענינו עליית העט . ועיין פירושי בראשית כ"ה כ"א . וכאן הכוונה אגלה להם
 מקום עליית השלום אגלה להם מקום השלום . מקום שהשלום צומח ועולה משם .
 כמו שאמר הנני מעלה לה ארובה : ואמת . ושלוש אמת . שלום ק"ס ומתמיד :
- (ז) והשיבותי את שבות יהודה . כאן הוא בננין הפעיל . והוא מבוחר
 שהכוונה החזרת הענין כמו שהם מקרס . וכן למטה פסוק י"ח כי אשיב
 את שבות הארץ כנראשונה :
- (ח) והיתה לי . ירושלם שהזכיר למעלה (פסוק ד' ה') : רשם ישון .
 שם המציא ששון לבעליו : ופחדו ורגזו . הגויים :
- (ט) תעבורנה הצאן . ל"ל כפשוטו . כי אמר כמה פעמים ומאין בהמה .
 ועתה אמר שהיה שם בהמה לרוב . ורבוי המקנה אינו בזולת רבוי .
 היושבים : על ידי מונה . לידע אם חסרה א' מהן או ליטול מהן המעשר :
- (י) צמח צדקה . ע' למעלה כ"ג ה' ו' :
- (יא) בימים ההם . ע' למעלה כ"ג ו' : יקרא לה . לירושלם :
- (יב) את בריתי היום . בריתי עם היום (רש"י) . והיא מליצה סתומה כאלו
 ה' כרת ברית עם היום והלילה שיהיו תמיד בעתה .
- (יג) משרתי אותי . על דרך יושבי על מדין והולכי על דרך (שופטים ה')

טוברי בעמק הבכא (מהלים פ"ד) :

(כד) העם הזה. היהודים עלמם היו אומרים כן. ויאמן ורו' אומרים כי הפס הזה סס הסגדים. ואין ל'ל : שתי המשפחות. בית אהרן ובית דוד (רש"י רד"ק ודון יצחק). ורו' פירש יאדם וישראל : ואת עמי ינאצון. בדבריהם שאומרים שמאמתיים (דון יצחק). וזהו שרש נאץ בבנין הקל פניו הרחקה ומאוס. כמו ומוכחת נאץ לבי. וכאן הכוונה האנשים האלה מישראל אומרים כי ה' מאם בבית דוד ובית אהרן. ואומרים ג"כ כי פס ה' מרחק ונתאם מהיות גוי לפני המלך ולפני הכהנים. כללו של דבר אומרים כי ה' מאם בעם ובמנהיגיו. וכנגד זה אמר למסע זרע יעקב ודוד עבדי : ינאצון. בדבור. כמו וספרו הכהן. ועמאל הכהן. ואל תחמה שאמר הפס הזה ואמר עמי. וכוונה תמיד על ישראל. כי בראשית האומרים כן אינם פס ה' אפ"י שהם מורע ישראל :

(כה) אם לא בריתי. אם לא תקום בריתי. אם תחנכל : לא שמתי. אם לא אקיים בקביעות. ואולי מלכת לא היא כאן שם דבר. (פל דרך כלא חשיבין דניאל ד' ל"ב. הייחס לא חיוני ו' כ"א. וישם לאל מלתי שם כ"ד כ"ה) אם בריתי יומם ולילה תהפך ללא. ואם חקות שמים וארץ חשים ללא : (כו) גם זרע יעקב ודוד. הזכיר יעקב כנגד ואם עמי ינאצון מהיות עוד גוי. וסזכיר זרע דוד כנגד שתי המשפחות. כהונה ומלכות. והשמים משפחת כהונה. כדי לסיים בעיקר שהוא המלכות. ור' יונה המדקדק אמר כי יעקב טעות. ונ"ל אהרן. וזה מפני שלא הבין מקרא שלמעלה (כ"ד) :

לד

(א) וכל ממרכות וגו'. מלבד אנשי חילו היו אחר ג"כ אנשים חפשים שבאו להלחם עמו ברצונם בהקוותם לשלול שלל ולבזוז. והיו משאננות שחתת תמשלתו וגם מעמים אחרים (י' במדבר חר"ה) :

(ב) ואמרת אליו. בייחוד. ולא נקבל. כי נשיה אומר הדבר בפרטום היה מרפה ידי הנלחמים ולפיכך הושם במאמר. ולפיכך ראה ה' שידבר אל המלך בייחוד כדי להסיר מלבו שהיה מנבא עליו רעות משנאמו אחריו ולא מפי ה'. ופעל כן אחר שהושם במאמר לכא נבא עוד לרעה (דון יצחק) :

(ג) ובמשפחות. במפרים הרבה כ"ר כחוב בכ"ף וכמשפחות. וכן נכון. ומעט משפחות שהיו שורפים על הבתים כלי חשמלים לכבודם. כמו שרף אנקלום הגר על רבן גמליאל בערך פ' מנה לורי (עבודה זרה י"א). וסנה בשור שאפ"י שימות בבבל. ימות בשלום ובכבוד. ואמרו רבותי שמת בכבוד גר. בימי. וזה קרוב. ואמרו כי לדיקו מת במחמת מותו. חס ג"כ קרוב. הואיל ולא חקר שהליו חויל מרדך מבית כלא כמו שהליו את יכיה. וסנה ישראל שבבבל והגו בכבוד במלכס המה. אפ"י שהיו בגולה. ורו'

ולפניו ויניחם פירשו זה כייעוד טוב חס ישמע בקול ה'. שאז לא יתנו ביד מלך בבל וימות בשלום בירושלם. וזה לא יתכן :

(ס) אחרי כרות וגו'. אמרו במדר עולם שהיה זה בשנת שבע לדקיה. והביאו סמך מ'מזקאל כ' א'. ואין משם ראיה כלל. והנכון כדעת דה' יחזק (ורו') שהיה נס הנבואה הזאת בשנה העשירית : כרות וגו' ברית את כל העם וגו' לקרוא דהם דרור. ר"ק (ורו') פירשו להם חזר לעבדים שפדיין לא חזרו. ונ"ל כי מליצת כרות ברית את... פנינה כאן כמו סביא בברית. כמו למטה (י"ג) חכמי כרתי ברית את חבתיכם. ולקרוח להם דרור ענינו שיקראו דרור זה לזה :

(ט) לשלח איש את עבדו. שכבר שפדו אותם כמה שנים יומר על שם. ואמר ויניחם כי עשו זה כדרך שהיו עושים סיונים והרומיים בשעת הדחק מפחד חוייב. היו משחררים העבדים כדי שילמנו בעדם בלב שלם ; וכשלאו להם הכשרים (כאמור בסוף הסימן) חזרו וכבשו לעבדים. והנכון כי לא לכך עשו. אלא לשב חל ה'. וכמו שאמר ירמיה למטה בפסוק ט"ו : (טו) וזכרתם ברית לפני. המלך כרת ברית לפני ה'. ושבר בין בתי העגל. ואחריו עברו במלכות השמים והכהנים וכל עם הארץ (למטה י"ט). והנה היה הברית לזוי מאתו לכל ישראל. כי כלם במלכותו עברו בין הבתרים. ע"כ יתכן לומר כי הוא הביאם בברית. אמנם אחר שנס העם עברו יתכן לומר שהם כרתו הברית ברצונם. והנה מן הפרשה הזאת נראה בבירור שאין כל ברית כוללת התחייבות כפולה מה לזה. אלא כל המחייב עצמו או את אחרים בדבר מה יקרא כורת ברית :

(יח) העגל אשר ברתו וגו'. כן היה דרכם לעבור בין הבתרים בברית ברית. כנראה מאברהם. ומה מליצת כרת ברית. גם מלת ברית בעצם הפך בחר לדעת ר' יוסף זארכ בעל רב פעלים. והנה אין להכחיש כי תמלת ברית ברית אפשר שהיה כשהיו שנים מחייבים זה לזה וזה לזה. ולפי זה אפשר כדעת בעל ס' העיקרים (מאמר ד' פרק ת"ס) שהיו כותבים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים. לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו נוף אחד בבעל חיים ההוא בהיותו חי. והיה כל חלק מהם מרגיש בלעז חבדו. עד שכאשר היה מגיע חולי או חק בחלק האחד היה חבדו מרגיש בחולי או סתם הסוף. ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המות. כן שני האנשים כורת ברית יהיו כנוף אחד וכו'. או כדברי המבאר בנחמ"ש (בראשית ט"ו י"ד) שהעברה בין הנזרים מורה על אחיזה הכוונה והרצון בכורתם הברית. וכמו שחן המלי האחד שלם בלתי צרוף עם החלי שכנגדו. כן אין רצון אחד מהם שלם בלי רצון חבדו. וזה מורה על ההסכמה שביניהם וכו'. ורו' בבראשית כתב שהיו עוברים בין הנזרים להורות שמי שיעבור על דברי הברית יכרת דחבדו כבעל חיים ההוא אשר כרתו לשנים (וכן דעת רש"י כאן). וכחז כי נס סיונים הקדמונים היו אומרים בלשונם כרת שנופה. מפני שהיו מקיימים השנופה

ע"י זכאים שהיו מבחירים לבתרים. ע"ן האמירות Ilias 2. 124. ולדעת
בוסיליוס לשון כריתת הוא כאן כענין לנביתות (כי הצמית קרוב להכרית).
להורות נזרה מוחלטת וקיימת: וכמו שאומרים ברומי: decretum,
perentorium. precisum. וכן אומרים כרת ענה (למעלה ו' ו') שהוא
מפרש לי ענה. לא לשון עץ. ובזה ח"ן דעתי מסכמת עמו. אמנם אחרי
דבריו יש להתבונן כי באמת גם בלש"ק ובס ברומי מלאו לשונות של כריתת
נפלים על החלטת הרצון והמשפט. הלא רצאה ותנור חמר (חיוב כ"ב כ"ח)
נחתך על עמך (דניאל ט' כ"ד). וכן לביתות. ובארמית פסק. וברומי
decidere. ואולי להיות כריתת בעל חיים גורם מיחתו בלא תחנה (פסיק)
רשית ולא ימות) קראו להחלטת כל ענין באופן בלתי משמנה בלשונות המורים
כריתת; ותלמיד מוהר"ר אח"ת אומר כי פסק דין נקרא בל' כריתת על שם
שבחלה הסן והלאו האמת והשקר מעורבים יחד בויכוח בעלי הדין. והדין
כורת בין זה לזה. ומבדיל האמת מן השקר: העגל אשר בדתו לשנים
וגו'. הוא פירוש הכרית אשר כרתו לפני =
(ט) שרי יהודה וגו'. הוא פירוש האנשים העוברים את בריתי (תלמיד)
מוהר"ר שלמה חפץ):
(כא) העורים מעליכם. נראה שזה הוא שכתוב למטה (ל"ז ה') וחיל פרעה
לא ממארים וישמעו הכשרים הארים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל
ירושלם. רש"י רד"ק דון יצחק (ורו'): :

לה.

(ב) בית הרכבים. דעת כל המפרשים שהם מבני קני חותן משה. והיו
גרים בקרב ישראל. ובית הרכבים היתה אחת ממשפחותיהם
וראיתם ממה שכתוב בד"ה א' ב' כ"ה הכנה הקיים הבאים מחמת חבי בית
רכב. ואני מסופק בזה. כי הקיים לא יתכן לומר עליהם שהם מורע רכב.
אלא בהפך הרכבים הם משפחה ממשפחות הקיים. כי משפחת קין היתה מאז
בימי משה ובלעם (וירא את הקיי. כי ראם יהיה לבער קין). ויהודים בין
רכב היה מאוחר. והיה בימי יהוא (מ"ב יו"ד ט"ו כ"ג). גם בעלי הנקוד
הבדילו בין משפחה למשפחה. כי הקיים שבד"ה הקו"ף נקודת חירק (ורד"ק
בד"ה כתב כי מלא במ' מדויק קיים בל"י. ובשאר ספרים בחירק). ואם
מפרש כפירוש רד"ק שהקיים לא ילאו מבית רכב. אלא מחמת. וחמת היה
מפורסם בעבור שילאו ממנו גם בית רכב. עדיין יקשה למה הזכיר חמת שהוא
בלתי ידוע ולא הזכיר יתרו או חובב? ובדולה מכל אלה מה מקום בד"ה
להזכיר יחס הקיים אשר לא מבני ישראל הם? והקרוב אלי כי בית הרכבים
מישראל היו ומשכנו יהודה היו. והם הקיים שבד"ה. ונקראו בשם זה (כמו
שהזכיר שם רד"ק בשם אחרים) משום קניאלה שנינו בארמית לורף. כי מפני

שלא היו זורעים זרע ולא נוטעים כרם. היו אומנים עושי כל מלאכה. ומתם ג"כ סופרים וחכמים ככתוב שם. ומשפחת סופרים. ומחשבה אחרת עיין למטה פסוק ז' ועיין פירושי בשמות י"ח א' :

(ד) איש האלהים. אולי חנן היה נביא : השרים. אולי שרי הכהנים : שומר הסף. שומר הפתח :

(ה) גביעים וכוסות. הגביע קטון מן הכוס. ומן הכוס ממלאין כמה גביעים. ועיין ישעיה כ"א י"ז :

(ו) עד פני האדמה אשר אתם גרים שם. כל שהכוונה על העולם הזה בכלל. והוריעם כי חיי העולם הזה חיי מבורים הם. כמו שהיו האבות אומרים. וכן מליצת פני האדמה רוב שמושה הוא על העה"ז בכלל. ולא על ארץ מיוחדת. והנה המנהגים האלה נוהגים היו אלל קצת מן הערביים. כמו שכתב Diodorus Siculus, Bibl. hist. lib. 19. § 594 וכן Ammianus Marcellinus lib. 14 c. 4 וכל שכן היו מנהגי הקיני מבני יתרו. וכמו שמתארו חבר הקיני שהיה יושב באהל. ואולי מפני שיונדב בן רכב בחר לו במנהגים האלה. נקראו בניו ע"ש זה קינים. אעפ"י שלא היו מורע יתרו. אלא מיהודה :

(ז) הלוך ואמרת לאיש יהודה. נראה כי מה שאמר אל הרכבים אמר בלשכה בסתר. ואח"כ ילא משם עמהם ודבר אל העם אשר בבית ה'.

ולפיכך נלעוו להביאם בבית ה' ובלשכה :

(ט) עומד לפני. מתקיים תחת כנפי אהבתי. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך.

כ"ו

(ס) אני עצור. יונתן ורש"י פירשו בבית הכלא. ולא מלאו שכלל ירמיהו בימי יהויקים. ומפסוק י"ט נראה בבירור שהיה ירמיהו ברשות עצמו :

והגון בדברי רוח' שהיה נמנע מפני איזו סבה אחרת :

(ו) ביום צום. יפה פירש ר' יוסף קמחי ל' קבוץ. מענין לומת הגידים. כמו קראו לום והושיבו את נבות בראש העם. והנה לום הוא תענית צדור. ותחלת הנחתו על הקבוץ שהיו מתקבלים ביום ההוא להשיב על עיני צדור ולשוב בחשובה ולתקן המעוות; ובערבי למס. בנקודה על ה"ר contractis ומזה למאוס :

(ז) אורי תפול תחנתם לפני ה'. כאלו אמר אולי יפילו תחנתם לפני ה'. כמו למטה מפיל אני תחנתי לפני המלך (ל"ח כ"ו). להפיל תחנתם לפני (שם מ"ב ט'). אחת מפילים תחנוניו לפניך (דניאל ט' י"ח).

ויונתן חרגס מחיס תחקבל לבעותהון קרם ה'. וכיוצא בזה חרגס למטה (ל"ז כ') חפל נא תחנתי לפניך. וכן (שם מ"ב כ') חפל נא תחנתי לפניך; וכל כי עקר הוראה חפל נא תחנתי לפניך הוא מן לי רשות להפיל תחנתי לפניך.

ירמיהו לו לו

קו

ובלל מלת נא. הפול תחנתם ענינו שיתפללו ואין ענינו שתקובל תפלתם.
(מרחשון תרכ"ט) :

(ח) ויעש ברוך וגו'. הפסוק הזה הוא כלל. ואחריו פרט הפסוק מתי
ואיך היה :

(ט) קראו צום. אולי עשו זה מאימת כי שיהיה תחילת לכבוד ממלכות :

(י) בחצר העדיון. רוח' אומר שיהיה עזרת כהנים. ופירש בחצר לפני
החצר ולא בתיבה. וי' ד' מיכאילים כתב כי הלשכה היתה למעלה.

וברוך עמד על החלון וקרא. כי לא יתכן שהיה כל העם בלשכה. ונכון.
ולפי זה בחצר פירושו שהיתה הלשכה פתוחה לאותה חצר :

(טו) שב נא. האלכסדר ויונתן קראו שוב נא ואין טורח :

(יז) איך כתבת וגו'. אסאמרס לך דרך כלל ואמה כמדת המלות מדעתך.
או לא. עיין דון יצחק :

(יח) כותב עד הספר בדיו. לא הייתי שומר הדברים בלבי לכחשם אח"כ.

אלא מיד הייתי כותבם מפיו על הספר בדיו. כלומר חכך לקריאתו
היתה כחובתי יולאה לפועל. ולא היה אפשר לי להחליף דבר :

(כא) העומדים מעל המדך. כמו (ישעיהו י' ב') שרפים עומדים ממעל
לו. ועיין שם :

(כג) יקרעה. המלך עצמו (רש"י ודון יצחק) או יסודי במלות המלך :
יקרעה. לשון עמיד והוראתו היה קורע. כי אחר קריאת ג' או ד'

דלתות היה קורע. וכן אחר ג' דלתות ראיות. וכן עד סוף :

(כד) בן המדך. לא יתכן להיות בן יהויקים. כי לא היה לו בן גדול כי
היה הוא אז בן כ"ט שנה. ויירויצום חרנס המלך שם אדם. וכן נכון

(י' ד' מיכאילים ורוח') : ויסתירם ה'. עשה שלא ימצאום. ושישאר נסתרים
תמנקהם :

(לג) דברים רבים כהמה. דברים רבים הדומים להם (אנצורניק). וסלמדי
שלוס מדינא מוסיף כי זאת ג"כ צדעת נס"ס :

לו -

(ה) וימלך מלך. מלך אחר. והפירש הזה חזק למקומה. ומקומה למעלה :

אשר המלך. לפי הטעמים המדונה על יכניה. אך לא מצאנו שהמלך
ג"כ את יכניה (הוא יהויכין). ונראה שהכוונה על נדקיה. והיה אפשר לומר

מדעת נה"ט שהמלך חוזר ליהויקים. אך גם זה דמוק. כי מה טורח להזכיר
כאן כי יהויקים הוקם למלך מאת ל"ג ?

(ג) יהובל בן שלמיה. אחד מן השרים. ומכר למטה ל"ח ח' : צפניה
בן מעשיה. מכר למעלה כ"א ח' ונ"ט כ"ה :

(ד) ולא נתנו אותנו בית הבדוא. עדין לא סוּס עשולם ככלא ועכשו נחשקו :

(י) לדרשני. היה אפשר לפרש להתפלל אליו. כמו דרשו ה' ועז. חלל שחם כן יקשה אך ישיב חשונה קשה כזאת לבאים להתפלל אליו. ומלבד זה יקשה למה לא התחיל דרקים להתפלל הוא ועבדיו ולשוב אל ה'. ועל כן מראה כי לדרשני ענינו כענין מליצת דרש את ה'. או דרש ב... ברחב המקומות. שעיניה שאלת העתיד. כמו וחלך לדרוש את ה'. ומה שאמר לתעלה התפלל נא בעדנו אל ה' אלטי נראה ענינו. שאל אך יפול הדבר. והתפלל שחסיס הנבואה לטובה. אמנם לא נכנס המלך ועבדיו להתפלל אל ה' ולשוב אליו :

(יב) לחריק משם וגו'. לפי הנקוד הוא בנין הפעיל. וכן פירשו דר"ק ורד"ק ענין השמטה מל' חלקקות. להחליק עצמו (או להחליק רגליו) כלומר לזנוז בהכחז ולהמלט מירושלם בחוק העם היוצאים מן העיר ; וזה מפי שידם שיקלפו עליו השמים על שאמר העיר תשרף באש. ובאותה שעה חיל הכשרים סלך לו והיה קרוב הדבר שאויביו וכל נביאי השקר יתחילו להמיתו. וירמיהו לא חדל להשמיט דבר ה' באמנם ואמונה. אך אחר שפסע שליחומו חשב להתרחק מירושלם זמן מה עד יעבור זעם. כדי שיוכל אח"כ לשוב לירושלם ולהכחז בשם ה' ולהועיל לבני עמו אם בארנס ואם חזן לארנס. וכמו שהיה. (י"ז מרחשון תרכ"ה). ויונתן ואחרים פירשו לחלוק נחלם. וקשה לפירוש זה מלת משם. וסיל"ל לחלוק שם. גם בחוק העם לא יתישב יפס : (טז) החנוניות. רוח' מפרש משרש חנא בערבי שעינו flectere incurisare מקומות מתחת לארץ ועל גבם יפה אמנם שם חטת גם בארמי וגם בערבי עינו taberna. ונית שמוכרים בו מוונות. ואפשר שיהיה מנהגם למכור מאכל ומשקה בבתי מתחת לארץ. כמו שיש נוהגים גם בימינו :

לח.

(ח) יובל בן שלמיה. חכר למעלה ל"ז נ' : פשחור בן מלכיה. למעלה כ"א ח'. זכלם היו שרים (למעט פסוק ד') :

(ט) כי אין המלך יובל אחכם דבר. היה משפטו כי אין המלך יכול אחכם דבר. והנה הוא מליצת מורכבת פשתי מליצות. והראשונה בלתי שלמה. כי אין המלך... המלך לא יוכל אחכם דבר. ודר"ק פירש אין המלך שיוכל. וכן תרגמתי : אל הבור מרכידו. הבור הנקרא בור מלכיהו : בו המלך. שם אדם. כמו למעלה (ל"ז כ"ו) ירמיהו בן המלך :

(י) עבר מלך. שם אדם. כמו אחימלך. אחימלך. ואח"כ סיל"ל עבר המלך דר"ק (ורח') : הכושי איש סרים. רוח' אומר כי עד היום הסריסים הכושים נכבדים מאד ומשרתים בבתי מלכי המזרח : והמלך יושב בשער בנימין. לא היה אז בביתו חלל באחד משערי העיר :

(ט) ויבית תחתיו מפני הרעב. וסלח גם אם סירח אומרו במקומו (במלך

המטרה) היה מח מחליו מפני הרעב . והם הרעו לקרב מיתחו (רש"י).
ואר מתחלה הייתי מפרש השליכו אותו אל הכור באופן שימות שם . והעשו
מפני הרעב . כי אין הלחם עוד בעיר . ולפי זה היה ראוי לקרוא וימת . וגם
היה צריך להחליף הטעמים :

(יא) אל תחת האוצר . מקום היה תחת האוצר שהיו מוחנים שם הכלאות
(Tympe) : מלחים . לשון כי שמים כעשן נמלחו (ישעיה ל"א ו') .
לשון כליון . ויתכן שיהיה הלשון נזר מן מלח . על שם שהמלח נמס לפעמים
מחליו ונהפך למים .

(יב) אצילות יריך . בית השחי . ונראה שנקרא כן מן אללון שהוא בערבי
שורש . כי שם שורש הירד או הזרוע (וכן דעת רש"י) : ועיין מה שכתבתי
בכרך חמד ז' עמוד 40 : מתחת לחבלים . שהיו הכלואים קרובים לבשר
יותר מן החבלים . ואמר מתחת מפני שהחבלים היו ארוכים ועולים למעלה
מן הכלואים ומגופו של ירמיה :

(יד) מבוא השלישי . לא ידענו מה הוא . ור' שלום הכהן אומר כי חולי
היו לבית ה' שלשה שערים . אחד לכהנים . אחד לעם . ואחד למלך :
שואל אני אותך דבר וגו' . היה לו להשלים דבורו ולומר הנידה לי מה דבר
ה' עלי וכיוצא בזה . אלא שירמיה לא המתין ומסר להשיב קודם שישלים מאמריו :
(טז) אשר עשה לנו את הנפש הזאת . מלת הזאת לא תתכן על
הגשמה . אלא על השמיה . כפיין נפשו גמלים תלסט (חיו"ב מ"א י"ג) :
(יט) פן יתנו אותי בידם . הכשרים יתנו אותי ביד היהודים . והיהודים
יתפללו בי (רש"י רד"ק ודן ילחק) :

(כ) ותחי נפשך . תגלל מכל רע . כי אמנם כבר אמר לו כי גם כשילכדוהו
הכשרים לא ימיתוהו : ובשלוש ימות :

(כג) והנה אומרות הסיתוך וגו' . מפני שהיה צדקיהו דואג מחרפות
היהודים שמא יתפללו בו . התחכם ירמיה להראות לו כי יותר יחפרוהו
כשיכול בעל כרחו ביד האויב . והגדיל ציור המרפה ביחסו הדבור אל הנשים :
אנשי ירוםך . כחצי השקר והאוסף ויועץ שהיית בועט בהם : המבעו
בבוץ רגליך . הזכיר משל זה על שם המאורע שהשליכו את ירמיהו בטיט :
נסתו אחור . אנשי שלומך שהסיתוך . יסיגו אחור ויכלמו :

(כד) ואת כל נשיך וגו' מוצאים . הראני שהיו מוצאים אותם אל הכשרים :
ול"ג אחר שאין יו"ד אחר הכר"י שהקריאה מוצאים . הראני ה' את
השך ואת בניך המוצאים כמו שאמר למעלה מוצאות אל שרי מלך בבל :

(כה) והיה כאשר נלכדה ירושלים . אחר שספר כל הרפתקי דעו
על ירמיה . ושם אחר שהעלוהו מן הכור נשאר עלור בחצר המטרה : : : : :
פתה להזכיר ח"ך בקרב צרת המלך והעם היתה ה' אתו . והנה המקרא הזה
דבק עם ויל"ג מלך בבל (ל"ט י"א) ושאר הענין . וקודם שיזכיר זה ראה

להגיד בקצור מה שאירע למלך ולעם . ואך נתקיימו כל דברי ירמיהו . וקודם
שהזכיר צקיעת הסיר הזכיר תחלה מתי תחיל המצור . אעפ"י שהמצור כבר
תחיל קודם העניינים האמורים למעלה :

לט !

(ג) נרגז שראצור רב מג . הוא נרגז שראצור שני . וסיה שר וגדול בין
המרטומים וכסני האש הנקראים בל' פרסי מג : וכל שארית שרי מלך
בבד . מלת שארית היא כאן שלא על הוראתה בכל המקרא . כי רחוק הוא
שמתו קצת מהם במלחמה . וכמוסן מלאנו בנחמיה ח' ע"ב ואשר נתנו שארית
העם ; ולפי עקר הל' היל' וכל יתר . ונראה שהוא על דרך לשון ארמית .
כי כן באן תרגם יונתן וכל שאר . וכן בעזרא (ד' י') ושאר אמיא . ושאר
עבר נהרא . כי אין בלשון ארמית שרש יתר :

(ה) רבולתה בארץ חמת . חמת היא ממלכה בגבול צפוני של ח"י בין
הים ובין דמשק . ונראה כי נבוכדנאצר קבע quartier général
שלו בעיר רבלה בארץ חמת : וידבר אתו משפטים . על שמד בו אחר
שהוא המלך אותו . ולדקיהו נשבע לו . ע' יחזקאל י"ז ט"ו :

(ח) זאת בית העם . ארמון שהיה נקרא כך . אולי היו נאספים בו העם
למשפט או לדברים אחרים . ואמנם הנחילה הזאת לא הייתה מיד . אלא
בחדש אב ככתוב בסוף הספר . ואולי המתינו עד בוא מצות המלך שהיה
ברבלה (שמיד ורו') :

(י) ויגבים . יגב כפירוש רש"י (וכן גי') ענינו חפירה . ונקרא כן כל שדה
נעבר . ומזה יקב חפירה בקרקע :

(יא) על ירמיה . הסופרים אשר נפלו אל הכשדים הודיעו להם שהיה ירמיהו
מתנבא ומזהיר את המלך והעם שיפלו ביד הכשדים . בשלום ולא ימרדו
בהם . ומדע הדבר לנבוכדנאצר :

(יד) וישלחו ויקחו וגו' . זה דרך כלל . ובסימן שלפניו פרט הענין :
להוציאהו אל הבית . בית גדליה . וגדליה היה יושב במצפה :
(טו) הדרך ואמרת . לא שילך ממס . כי היה עזר . אלא זירת . ונראה
כי עבר מלך בא אליו לבקרו ואז אמר לו הדבר הזה : והיו לפניך .
תראה דברי מתקיימים ואתה לא תמק :

ז

(א) הדיבר אשר היה אל ירמיהו . הוא שם כולל לנבואות ירמיהו אחר
המרבץ . כי בתחלת הספר אמר עד גלות ירושלם (שמיד ורו') :
מן הרמה . נבוכדנאצר לא חזר למעלה ל"ט ג' . ונראה שגשאר ברמה . ושאר

השמים שנקטו בירושלם לא נלכו על ירמיהו. והולכיהו בויקים עם שאר הגולים
לפני נבחרהו. והוא פתח מן הויקים: באויקים. משרש זקק הידוע בלשון
ארמית (ומלכיהס נהגים תרגומו זקין) ובל"ח זקוקה ליבס:

(ג) כי חטאתם לה'. הגוים המאמינים באלהות הרבה לא היה רחוק אללם
שכל אלוה ואלוה יענוש את עמו על מה שחטאו לו:

(ה) ועודנו לא ישוב. ירמיה עדיין לא היה חוזר לאחוריו לשבת בא"י.
כי היה ירא שמא יענס נבחרהו אם ימאן ללכת עמו. כאלו איננו
בטוח בדבריו אשר דבר לו. ונבחרהו הנין מחשבתו ואמר לו בפירוש ושובה
אל גדליה וגו'. וי' ד' מיכאילים פירש לא ישוב כמו לא ישיב. עודנו לא
היה משיב חשבה; אך אין חשבה במקרה בלא מלת דבר. ושורריר ורוז'
פירשו לא ישוב ללכת לבבל. וזה לא יחכן. כי אם היה ירמיהו חפץ ללכת
בבלה לא היה בידו לילך מאליו. אך היה צריך להמתין לנבחרהו ללכת עמו.
ובהפך אם היה חפץ לשבת בא"י היה בידו לשוב ללכת שם מאליו; מלבד כי
אך חקרה הליכתו לבבל שבה? ושורריר אומר כי גם הליכתו אל גדליה לא
היתה שבה. כי לא היה עמו קודם לכן; וזה אינו כלום. כי שב יקרא
בשובו לירושלם ולמלכה. ובהפירושו נבחרהו שהיה הולך לבבל: ארוחה.
דן יחק ורוז' פירשו מזון קטב. כמו וארחתו ארחת חמיר. וקשה פעל ויתן
לו. כי כמו שהמשאל נתנה לו מיד: כן כראה שנתן לו הארוחה. לא שזה
לחם לו. מלבד שהיה ראוי שיפרש למי צרה כדי שתנתן לו. כי אמנם גדליה
לא היה שם. ונראה כדעת גוסליוס כי ארחת נזר מן אורח. ותחלת הנחת
לחם צרה לדרך. וזו הורחתו כאן. אלא שאח"כ הושאל להורות כל מזון
שאינו לידה. כמו וארחתו ארחת חמיר. טוב ארחת יק ואהבה שם:
(ח) וישמעאל. ר"ל שהיו ענינה לפירוש (idest). ע' בראשית י"ז ח':
הנשפתי. עיר נעופה מחרת בעורא ב' כ"ב: ויזניהו בן המעכתי.

שם חביו הושפיה (למטה מ"ב א'):

(י) רעמוד לפני הכשרים. כמו ולבמוד לפני העדה לשרתם. וסמונה
לעשות מלחם. ולתת להם מם. כי ארץ בבל היתה (לדברי סירודוט)
ממרה בין ושמן ותאנים (רח'): קיץ. פירות הקיץ. ונראה כדעת יוגמן ורש"י
שהמונה בפרט על התאנים שמיצשים. ורש"י J. E. Faber שהמונה כל מיני
פירות יבשים. ואין ספק כי באמרו קיץ בין יין ושמן. ובאמרו חס"כ ושימו
בכליכם. משמע כי קיץ הוא אוכל הנשמר. לא נאכל לשעתו. א"כ אינו חלף
פירות מיוצשים. ובפרט אם הם תאנים לא יעמדו מיום ליום אם לא ימיצשו:

מא

(ה) בחרש. נראה כדברי רד"ק שהוא רכש חרש. כמו נחר חרש. ובסורחת
המלה מעיקרה. חרש פירש: ורבי המלך. שממאל היה מורש

המלוכה ומרבי המלך . כלומר משרי זרקיה (שמיר וק' ב' מיכאילים) כי אח"כ לא נזכר שהיו עמו אלא עשרה אנשים :

(ג) את אנשי המלחמה . הוא פירוש הקודם . כי לא הרג אלא אנשי המלחמה. והשאר שבה אותם. ככתוב למטה פסוק י"ו (ק' ב' מיכאילים). אולי אחר האכילה הלכו לישון שנת הצהריים . ואז הרג בעשרה אנשים את כל היהודים והכשרים הסם :

(ד) ואיש לא ידע . שערדין לא נודע הדבר חת לעיר :
(ה) להביא בית ה' . אי אפשר לומר כי מתעשה בזה עד תשרי לא ידע האנשים הסם כי נשרף הבית . אלא חשבו להקריב מנחה ולבונה בבית ה' חטפ"י שהרס (דון יצחק). ונקרא בית ה' גם אחר שנחרב . כעצם ופנה חיים באלתמותיו וחיים בהיכלי עגב (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן אמרו על בתי הכנסיות שחרבו שבקדושתם הם עומדים . וכן הביא גרוליוס בשם פופיניאנוס . והנה הם היו הולכים לירושלם . לא למצפה . וישמעאל הביאם המצפה :

(ח) בשמונים בשדה . פירות טמונים בחפירות שבקרקע . אולי להסתיר מפני האויבים . ואותם נתן לך לפדיון נפשנו . ובלשון ערבי (כמו בחרתי) נקרא מתמורה חפירה שעושין קללת מן הערביים ומחיים שם החטים : וכן נהגים בקללת מקומות באפריקה . וקוראין להן mattamoren (רוח') :
(ט) ביר גדליהו . במקומו ובעירו . וכן ליד אבי (ש"א י"ט ג') אללו . וכן חלקת יואב אל ידי (ש"ב י"ד ג') אללי . וכן והאחונות רעות על ידיהם . ומזה עמדי עם ידי . ולודוביקוס די דיו ורוח' פירשו יחד עם גדליה . כמו עגלת בקר תקח בדרך . ואינו נכון . כי לא הרגס עמו . וגם מלילת תקח בדרך יש בה הוראת ברשותך . ואין ענינה מתע יחד עם :

(י) לעבור אל בני עמון . ישמעאל לא הניח את גדליה אלא בשליחות מלך בני עמון שהיה שכן רע לישראל ועלצ בעובדתם . והנה הלך להביא אליו כל השבטים . כדי לקבל מידו שכר ומתנות :

(יב) אל מים רבים . היא ברכה כחרגומו . והיא ברכת גבעון (ש"ב ב' י"ג) וסימנה נקראת מים רבים :

(טו) בשמונה אנשים . ל"ל שהיו הוא וסם שמונה . (פ"ד וישאווה במוט בשנים) חולחו שבעה . כי אין הכי"ת מורה הוראת עם :

(טז) השיב . הציל מיד האויב השלבה . כמו וישב את כל הרכוש : מן המצפה . ואח"כ אומר אשר השיב מנצחון . ל"ל פירשו כי האנשים הסם היו מן המצפה . כי היו יושבים עם גדליה במצפה . ויוסון הצילם בגבעון . כי שם נאלא אוחם :

(יז) בגרות במהם . הסכון כדברי רח' . שהיה מקום מלון לעובדי דרך ועסה אותו חיים עשיר ששמו כמס . אולי בן ברזלי הנזכר בשמואל ב' י"ט פסוק ל"ח ול"ט . וכן דרך העשירים בארצות המזרח לבנות בתי מלון לאורחים שילינו שם סלילה . ואין שם מנוחות אלא מקום ללון . ונקראים בלשון

ירמיה כז מג

היב

פרס בארואן שראי (Caravan — Sarai) . כארואן פנינו סירה . שראי
פנינו בית :

כז

(ג) את הדרך אשר נלך בה . דרך משל . כמו וסלכת בדרכיו . לא כמשמעו :
(ד) ה' אלהיכם . הם אמרו לו ה' אלהיך . דרך כבוד לנביא . והוא אמר
אלהיכם לפי האמת וגם לחזק ראת לכם לשוב אל ה' :

(ו) אם טוב ואם רע . בעינינו : ה' אלהינו . אמרו אלהינו בצחיות
השמיים בקולו . שאל"כ הים בראה כאלו אינם מקבלים אותו עליהם
לחזון . אבל באמרו אלהיך לירמיה . הכוונה שאתה עבדו . והוא דרך כבוד
וכן אמר שאלו לשמואל למען זכות לה' אלהיך . והשתחוית לה' אלהיך ורבים
כן . וכן חזקיה לישעיה והוכיח בדברים אשר שמע ה' אלהיך . וכן האלמנה
(מ"א י"ב) ועובדיה (שם י"ח) לאלהיו :

(י) אם שוב תשובו . שרש שוב נמצא לפעמים להוראת שרש ישב כמו
ושבתי בבית ה' . ושביה בצדקה . וכן טוב ויטב ואחרים : כי נחמתי
וגו' . אני מטער בביכול על שהוכרחתי להרע לכם :
(יב) והשיב אתכם וגו' . שלא יב"ה אחכם לבבל . אלא ייח לכם שתשובו
להיות נאחזים בארמיתכם כקדם :

(טז) ושם תמותו . נראה שלא היה בדעתם לרדת מצרימה להשתקע אלא
לגור שם זמן מה . אולי עד שיבנות בבלגאנר . וכן אמר בכתוב הקודם
ובאתם לגור שם . וכן במקרא שאמר זה . וכן למטה (מ"ד י"ד) מפורש שהיה
בדעתם לשוב אל ארץ יהודה :

(יח) נתך . נפעל משרש נתך : כמו דמטר לא נתך ארצה . ענינו יציקה .
והוא כמו נסך . ונראה כי נתך לשון ארמית . כדרך לשון ארמית לשמש
ח"ו במקום ש"ן . וכן בלה"ק מסכה רב"ל מתבת :

(כ) התעיתם בגפשותיכם . ל"ל כדעת ק' ב' מיכאילים מענין
והייתי בעיניי מתעטע . והכוונה אתם מתעטעים בה' ובנביאיו . כי
אמרתם לשמוע בקולו . ועתה לא תשמעו לו . אך התעטעו הזה יהיה לרעתכם .
כעס בנפשו דבר אדניהו . בנפשו נביא לחמנו : מתעטע הוא בנין פעל .
והתעיתם הפעיל . וסנייהם נכונים . ומחלת הוראתם על אדם אשר דרך
לחזק יגרום לחזירו להיות תועה :

(כא) ורא שמעתם וגו' . עדיין לא ענו אותו דבר . אבל הבין בפינהם
ובחשבותיהם שאין בדעתם לשמוע :

מג

(ב) הודים . כל לשון זדון הוא לשון רמייה . מן ויזר יעקב חיד : וכן

בלשון איטלקי rigoglio נאמר על הרמייה ועל הגאווה :
 (ג) כי ברוך בן נדיה וגו' . לא כחשו בנבואת ירמיה דרך כלל . כי כבר
 האמינו בה כשאמרו לו שידרוש את פי ה' בערס . גם לא חשבו שירמיהו
 ישקר הפעם הזאת כדי להנקם מהם על מה שהרעו לו לשעבר . אבל תלו
 הדבר בברוך :

(ד) תחפנחם . היא עיר Tophna pelusiaca . שהיתה בקצה ארץ
 מצרים מזר ארס וערב :

(ט) במלמ במלבן . המפרשים ובושארע ורו' פירשו מלט malta וכן
 הוא בלשון ערבי . וכן תרגם יונתן עפ"ל . רק רש"י פירש משרש לוט .
 (enveloppement) . ומלבן (הנמלא ג"כ בש"ב י"ב ל"א ונחוס ג' י"ד) פירשו
 מקום שרפת הלבנים . וקשה איך היה כבשן אלל בית המלך . ודעת נוסטיוס
 כי מלבן הוא פרדס של עצים הנקראים לבנה (pioppo) . ועושים לל . כמ"ס
 תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב ללם . (הושע ד' י"ג) . וגם זה לא
 יחשב בנחוס ג' . ויונתן תרגם בפ"ל בגימל . ויש מי שמפרש מלבן בנין
 של לבנים . ונראה לי דברי תלמידי מוהר"ר . יצחק פארדו שהמלבן הוא אזור
 של לבנים ושאר עניינים הצריכים לבנין . והנה היה אלל בית פרעה אזור כזה
 או עשורו או כדי לבצר החומה ובית המלך מפחד מלך בבל . ובאותו אזור
 היה ג"כ מלט הרבה לכל צורך הבנינים . ובמלט ההוא עמן ירמיה את האבנים
 וכן בשמאל ב' י"ב ל"א הכוונה שהולך את אנשי עמון לעבוד את כל עבודת
 המלבן בחומר ולבנים ובכל עבודה קשה . וכן בנחוס החזיקי מלבן . החזיקי
 הארמינאל שלא יחסר כל בו ממנה שדרך לצורך המלצר : בית פרעה בתחפנחם .
 פרעה היו לו בתים בערים הרבה . והיה לו בית בתחפנחם . ולא היה המלך
 שם בעת ההיא :

(י) שפדירו . אומרים שהוא אלל יפה מל' שפיר בארמית . או ענין אלל
 ממש . כמו ברוחו שמים שפרה (איוז כ"ו י"ג) כדעת רש"י :

(יא) אשר למות רמות וגו' . ימית מי שימית : וישבה מי שישבה . על
 דרך ושמע אישה ביום שמתו : וביום פקדי ופקדתי . ושמע השומע ואמר .
 לא יום להם גם . עיין למעלה ט"ו ב' :

(יב) בית שמש : הוא שם עברי לעיר שהיה שמה בלשון מצרי און . שעיניה
 שמש . והוסיף אשר בארץ מצרים . כי יש בית שמש בא"י (רח') :
 מצבות בית שמש . אפרים הסורי שראה שבריתן כחז עליהן כדברים האלה .
 Insignes in ea (Heliopoli) statuæ erant proceritatis molis-
 que admirandæ; singulæ quippe ad sexaginta cubitos assur-
 gebant. Suberat pedibus solium, seu basis denorum cubi-
 torum. Supereminebat capiti mitra ex candido metallo, pon-
 do librarum mille et amplius. Partes omnes ornabant figuræ
 et imagines hominum et animalium, quæ ejus temporis gen-

שהקטירו הקודמים : ואמר ותעלה על הפעולה ; ומוהר"ר י"ק פירש
אוחס על האנשים הנזכרים :

(כה) ותדרבנה .. תקימנה : תעשינה. אעפ"י שהתחיל אחס ונשיכם. דבר
בלשון נקבה כנגד הנשים . נראה שהיו ארוקות לע"ז יותר מהאנשים :
(כו) אם יהיה עוד שמי נקרא וגו' . הכוונה שלא ישאר בארץ מצרים שום
יהודי : אומר חי ה' . הוא פירש אס יהיה עוד שמי נקרא . לא יהיה
עוד שמי נקרא כפי שום איש יהודה שיאמר חי ה' :

(כח) דבר מי יקום ממני ומהם . שיעורו . דבר מי (ממני ומהם) יקום :
(ל) פרעה חפרע . נקרא כפי הירודוט ודיאודורוס Apries . ולדעת
יבלונסקיוס עינו בלשון מצרי כהן השמש . מורכב מן Heb-fre .
וכן בתרגום אלכסנדרי מתורגם Hafre (רו') : ביד אויביו . הוא
Amasis אשר מרד בו . וילכדו וימיתו (רו') . וענין השמדת אנשי
יהודה אשר במצרים לא ידענו אס נחגיגה . או אס שבו ממעשיהם הרעים
וינחם ה' על הרעה . כי אמנם כל הנבואות לרעה אין תכליתן אלא שישוב
החוטא מדרך . כי לא יחפוץ ה' בנזת המת כי אס בשונו מדרךיו וחיה :

מה .

- (א) בשנה הרביעית ליהויקים . סיים תחלה כל עניני הצבור . ואח"כ
הזכיר ענין היחיד . אעפ"י שקדם בזמן (גרמיוס) :
(ג) כי יסף ה' יגון על מבאובי . הביא עלי מכאוב כפול ומכופל . ורז"ל
פירשו שהיה מבקש להיות נביא . ולפי הפשט היה מנטער על שהיה נרדף
בירמיהו : יגעתי באנחותי וגו' . מרוב אנחותי אני עיף ויגע . ואף גם זאת
איני מוצא דרך לנח מאנחותי :
(ד) ואת כל הארץ היא . הוא פירש הקודם . את נאמר על הנפשא .
והטעם זה שאמרתי אשר בניתי ואשר נטעתי היא כל ארץ יהודה :
(ה) גדולות . לפי הפשט להתלט ממכאוב ומיגון :

מו .

- (א) על הגוים . אחר שסיים נבואותיו על בני עמו . הזכיר הנבואות
שהתנבא בזמנים שונים על שאר האומות :
(ב) למצרים על חיר פרעה וגו' . הנבואה היא על מצרים אך לא על
ארץ מצרים . אלא על חיל פרעה נכו שילא מארצו ונלחם באשור בימי
יאשיהו ולקח קצת מארצו . ואחר זמן מלך נבוכדנאצר בבבל . וגם עליו ילא
פרעה נכו . ונ"ל נבר עליו . ככחוב (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים
ללאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרס וגו' :

כרכמיש. צרומי *Circesium* או *Cercasium* עיר מצר על נהר פרס :
 (ג) ערכו מוג' וגו'. הנביא רואה צדמיונו חיל פרעה נגס למלחמה. ומספר
 מה שרואה אותם עושים. ומדרך הכבודות לדבר בלשון צווי על דבר
 הנעשה עתה. כאומר עשו כי כן ראוי לכם לעשות :
 (ד) אסרו הסוסים וגו'. הוא מדמה כאלו המצרים קלסו חוסרים הסוסים
 אל המרכבה. וקלסו עולים על הסוסים. וקלסו ממרקים הרמחים :
 וקלסו לובשים הסריומת :

(ה) מדוע ראיתי. עתה רואה צדמיונו שהם נסונים אחור : יכתו. מן
 ויכוס ויכחוס עד החרמה. משרש כחת. ולפי הדקדוק הוא בנין הפעל.
 ולפי דעתי ולפי הענין הוא פעל. ומשפטו יכתמו : ולא הפנו. אחר :
 שהתחילו לנוס לא פנו עוד : להסתכל : באויבים. וזה מרוב פחדם :
 מגור מסביב. כאלו ה' משיב אל הנביא. היעצת לראות כי באמת ראוי
 להם להיות יראים מכל סביבותם :

(ו) אל ינום הקל. גם אלה דברי האל. והוא אומר להם שלא ינומו.
 כי לא יועיל להם. כי כבר נגזר עליהם שיכשלו ויפלו על יד נהר פרס.
 ואולי הקריאה הנכונה בשלדו ונפלדו צווי : צפונה. כי כרכמיש צפונית
 למצרים :

(ז) מי זה ביאור יעלה. מוזר לצייר גכאות פרעה בגשתו למלחמה. ומדמה
 אותו לנחל שוטף (כמו בישעיה ח' ז') וליאור מצרים הפולה ומכסה את
 הארץ : יתגעשו. עיין למעלה ה' כ"ב :

(ח) מצרים. הנביא משיב לשאלתו : יתגעשו. בחולס. לפעמים צבוא
 חביבה אחת שתי פעמים זו אלל זו היא מקבלת קלס שני בנקודה. כנון
 חנה וחנה. שכלתי שכלתי. וקרוצ לזה יתארתו בשרר ובמחוגה יתארתו.
 וק' פשרת הדברות וכל מה שבה : בתורה שתי פעמים צאו : צו
 קלס חלופים : אערה. בפתח. והוא זר. כי הוא צורת הפעיל. וכאן
 אינו אלל קל : אובידה. הפעיל משרש אבד. כאלו היה משרש יבד. והוא
 על דרך לשון ארמית. כמו והובר בשמה (דניאל ז' י"א) שהוא הפעל משרש
 אבד. וכן התי הפעיל משרש : אחת :

(ט) עלו הסוסים. דרך לעג : והתהוללו הרכב. השמעת קול שאון
 לגאווה ושנאה : כוש ופוש. היו בחיילות של מצרים אנשים מכוס ופוט.
 ופוט אומרים שהיא ליביאה והיום נקראת ארץ מרוקן. ושם נהר נקרא *Fut*
 בערות יוסף וגם פליזים : ולודים. הם אנשי לדיאה צאזים הקטנה. כי
Psamentichus מלך מצרים הביא בארצו אנשים הרבה. מארצות *Caria et*
Jonia הקרובות ללידיאה וגם נתן להם אחוזת שדה וכרם במצרים :

(י) מצריו. נכה שהרג את יאשיהו ונתן ממ על ח"י :

(יא) עלי גרעד. ע' למעלה ח' כ"ב :

(יב) קרונך. מפלגך אשר היא לך לקלון : וצותתך. שמשך קולך בצומה
 מרוב מכתך : בשלדו. בנוסס :

(יד) התיצב והבן לך. עמוד והכן עמך למלחמה. כי כבר חללה חרב את המלכיות אשר סביבותיך שהן יהודה ועמון ומואב. והנה דרך החול הוא אומר לו שיעמוד על נפשו. ואח"כ הוא מתמיה איך לא עמדו גבוריו. אבל נסחפו. ואח"כ משיב לא עמד כי ה' הדפו:

(טו) נסחף. נפל לארץ. מלשון מטר סוחף. דומה שרש סחב. ואמר נסחף בלשון יחיד על כל אחד ואחד: לא עמד. היא התשובה. ובתרגום אלכסנדרי מדוע גם Apis עגל בחירך. פירשו אביריך מן אבירי בן. ובקריאה הזאת בחרו Kenicot י"י: ד' מיכאילים. ונ"ל כי לא עמד כי ה' הדפו איננה תשובה מתישבת על שאלת מדוע גם כי הגם גם מפני היראה. ועדיין לא הדפוהו. גם המשך הענין (גם נפל איש אל רעהו) מורה באצבע כי הענין נאמר על גבורים רבים. וכן תרגם יונתן:

(טז) הרבה. ה' כושלים בהם: ויאמרו. אנשי המלחמה אומרים להתפזר מן המערכה ולשוב לבתיהם: מפני חרב היונה. ר' עזריה (מאו"י) עייש פרק כ"א) אמר שהוא רמז למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלס יונה; אבל אחר שמלאנו על ירושלם (כפניה ג' א') העיר היונה. אין לזוז מלפרשו ענין הונאה כדעת המפרשים. (גם רח' וגו') שעינו חמם ועשק. ואולי ראוי לקרוא (גם כאן וגם למעלה כ"ה ל"ח) חרב היונה לשון זכר. והכוונה על מלך בבל. וכמו שהכתוב מסיים (למעלה כ"ה ל"ח) ומפני מדון אפו בלשון זכר: ובספר בעל כנפים כ"י מלאחי. חרב היונה תאר לנקבה. מן לא חוט. ולרבות יונות ולוכדים יונים. ומזה אמר המשורר יונים בידי יונים. עכ"ל בעל כנפים. והכוונה על מליחה לר' משה בן עזרא הכתמאלת בשפתי רננות (בדפוס שבירי היא בדף מ"ו) יונים בידי יונים אשר נפזרו לכל רוחה. והמדפיסים לא הבינו. ונקדו בידי יונים. ואינו אלא שבוש:

(יז) קראו שם וגו'. מקרא זה ושלחתי קשה להולמם. רש"י פירש. בתלחמה הכריזו משל של לעג. פרעה שהיה מנבזה קול תשואות להתהלל. העביר המועד שיעד ללאת ולהלחם ולא יאל. אבל מה ענין כאן ליום מועד ומזמון? והלא בבוא האויב בארצו היה לו ללאת לקראתו. ואין כאן זמון. ורד"ק פירש גם הוא המועד שנתן למלך בבל ללאת להלחם עמו. אלא שפירש שאון שהיה מלך שאון והמון רב. גם דון יצחק פירש כיוצא בזה. קראו שם ונתפרסם במלכים שאון. כלומר בוש ופחיתות גדול. כי פרעה העביר המועד שהיה נועד למלחמה ולא יאל אליה. גרסיוס פירש transmissit opportunitatem pugnandi. ואין זה ענין מלת מועד. דאכ"י פירש. הביח ה' את המועד והמזמון הוא בבוודנאלר; ואין זה ענין מלת העביר. דאחליר פירש. האל הקדים הזמן המזמון למיתת פרעה. וגם זה אינו הוראת העביר ולא הוראת המועד (ואין ראיה מן ויעבור את הכושי (שמואל ב' י"ח כ"ג) כי גם הכוונה עבר לפניו ממש). מלבד כי לא חקר כאן שם ה'. דעדרליין פירש. השאון והבהלה גרמו לאנשי הנבא לעבור מקום המועד. כי היה להם מקום מועד

להשגב שם אם יטו. אך מרוב הבהלה עזרו מהללה לאותם המקומות :
 ורו' אומר כי אולי מועד עינו עדה. כמו קריאי מועד. והנה שאנו ומפלחו
 של פרעה גרמו לעדת אנשי המלחמה הנאמרים עמו מעמים אחרים. שמתפור
 הנה והנה. ואין הדעת מתישבת באחד מאלה. ובתרגום אלכסנדר. קראו
 שם פרעה. שאון העביר המועד. והנה חו המלות האלה ככתבן ;
 ויירומם קרא גם הוא קראו שם. לא שתרגם שאון העביר המועד
 tumultum adduxit tempus. ואין זו הוראת העביר ולא הוראת המועד.
 ואולי יתכן לפרש. אנשים הרואים האויב בא. קראו ואמרו. פרעה מלך
 מצרים! שאון. קול חרדה שמענו. קול שאון בעמך. ומיד המלך שהיה
 בעדת השרים להמתין סוד. העביר המועד ליום אחר :
 (יח) נאם המלך. כנגד מה שאמר למעשה פרעה מלך מצרים : כי בתבור
 וגו'. יונתן ורש"י פירשו כמו שדבר רמיה הוא שחבור קצוב צהרים והא
 הכרמל על הים. כן באמת יבא הדבר הזה על מצרים. ודון יצחק פירש כמו
 שחבור צהרים הוא דבר קיים שלא יזוז ממקומו. וככרמל שהוא נטוע על הים
 ולא ימש משם. כן יבא מלך צבא. ור' יוסף קמחי פירש כמו שהר חבור
 הוא מועד לגור שם ולפרוש רשתות (כמ"ש ורשת פרושה על חבור) כן יזדו
 אותם. וכמו עלי הכרמל שמצויים בים. כן יביאו אותם בשביה. לודוויקוס
 די דיו ושנוריר פירשו יבא מלך צבא צבא כחבור וככרמל. שהם הרים גבוהים.
 כ' שטארק פירש אם יהיה מצרים גבוה כחבור צהרים. הנה ככרמל יבא
 צים. כי הוא קרוב לים. ואולי הים יכסו. גאחציוס ודאסליר ואחרים ראו
 חבור הפסוק עם שלאחריו ; וזה תרגום דאסליר Si tu te distiguais
 comme le Thabor entre les montagnes, comme le Carmel
 qui s'avance dans la mer ; tu te prepareras pour le départ
 dans le captivité, fille, habitante de l'Egypte!
 כמו שלא יהיה הדבר. ולא יבא שחבור ורמל יבאו צים. כי לא יפלו צו
 לעפ"י שהם קרובים אליו. כן לא יהיה מה שאמרו אנשי המלחמה לכו ונשובה
 אל עמנו ואל ארץ מלדתנו. אלא על כרחם ילכו רחוק מארצם. לכן כלי גולה
 עשי לך ; ולפי זה יהיה קראו שם וגו' כמו מאמר מוסגר :
 (יט) בדי גולה. כלים לשאת בהם ממנוס. היקר לצאת לדרך רחוקה. כמ"ש
 ביחזקאל י"ב : יושבת בת מצרים : יושבת מצרים. והיא ג"כ בת
 מצרים שגולה שם. ושבת היא אלל הקדמוני-ם להיות נולדים בארץ. לא גרים
 ומושבים. ולפיכך נקראו האומות בת. צבא. בת יהודה. בת ירושלים.
 בת אדום. ובאו שתי מלות סמוכות למלה אחת. כמו למעלה מופשי דורכי
 השם :
 (כ) יפה-פיה. מלה אחת. בפלס מחר-ם. עקלקל. ארמס. ירקרק :
 קרץ. בלשון ערבי לשון עקילה. והוא הדרבן המנהיג את

הבהמות . ואחר שהמשיל מצרים לעגלה . אמר כי מצפון יבא לה הדרבן למשול בה . וכן חרנס יירונימוס Stimulator (רו') : בא בא : הכפל להורות על מהירות הביאה . ויש ספרים כתוב בהם בא בה . ואינו נכון . שא"כ היל"ל בא לה :

(כא) גם שביריה . אשר בקרבה : שהם כעגלי מרבק . גם הם נסו : ואמר כעגלי מרבק כנגד עגלה יפה פיה . ובאמת היו הנכרים מכובדים מאד במצרים בימים ההם . ובפרט תחת Amasis המלך שהיה בועט בהם מאד . כי על ידם עלה למלוכה :

(כב) קורה . של העגלה . היא מצרים : כנחש ירך . תנעה ותנאק במרירות כקול נחש : כי בחיל ירכו : האויבים : ובקררומות . ולא בדרבן בלבד :

(כג) ברתו יערה . האויבים כורמים יערה של מצרים . והמשיל אותם ליער מפני שהזכיר כחוטני ענבים : כי לא יחקר . מספר האויבים :

(כה) אל אמן מנא : אמן הוא אחד מאלהי מצרים . והיה נעבד ביחוד בנא . היא Thebe הנקראת גם כן Diospolis . כלומר עיר האליל יופיטר . ודמות האליל הזה אמן נמצאת עד היום בצורת בחור יושב על כסא . או בראש איל . או כלו בצורת איל . והתארים המיוחדים לו הם אדון כל הארץ . אדון עליון . או מלך האללים . והיו לו היכלות המפוארים בעיר Meroe אשר in Oasi libyca . ומשכנו המיוחד בעיר Thebe אשר נקראת נא אמן (נחש ג' ח') :

(כו) תשכון . תהיה מיושבת . כמו לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור (ישעיה י"ג כ') :

(כז) ואתה אל תירא . המקרא הזה ושל אחרייו כבר נאמרו למעלה (ל' י' וי"א) . ואמר רו' כי המעתיק הוסיף לנחם את ישראל . ואין הדבר כן . כי לא הועתקו ככתבם וכלשונם . אלא בשינוי לשון קצת . וזה על דרך לה"ק בכל המאמרים הנכפלים . עיין למעלה פסוק ו' :

מז

(ח) במרם יכה פרעה את עזה . נראה כי פרעה נכה הכה את עזה בימי יאשיהו . קודם לאתו ממצרים למלחמה על מלך אשור (מלכים ב' כ"ג כ"ט) . והמכוון בהודעה הזאת (במרם יכה פרעה את עזה) הוא להודיע כי ירמיה נבא על ביאת כ"ג על פלשתיים מאז קודם התחלת מלחמות כ"ג . בזמן שלא היה עולם על דעת שום אדם שיבאו אויבים על פלשתיים מן הצפון (רו') :